

Roland Prejs OFMCap

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Osoba i przesłanie św. Franciszka

Św. Franciszek z Asyżu jest z pewnością jednym z bardziej popularnych świętych. Wokół jego życia i przesłania narosło sporo mitów, częstokroć wyrażających nie treść rzeczywiście przekazywaną przez świętego, lecz oczekiwania i wyobrażenia tych, którzy te mity formułują. Bardziej może zmitologizowanym świętym jest chyba tylko św. Antoni z Padwy, duchowy syn Franciszka i jeden z pierwszej generacji braci mniejszych. A tymczasem Franciszek jest postacią historyczną, dla której mamy zachowaną sporą – jak na czasy średniowiecza – grupę źródeł i na ich podstawie życie i przesłanie możemy w miarę dokładnie odtworzyć, a tym samym poznać. Ze źródeł natomiast – znów paradoks – jeśli już się jakieś przywołuje, to najczęściej *Fioretti* (*Kwiatki św. Franciszka*), utwór bardziej literacki niż historyczny, napisany około sto lat po śmierci Franciszka i budzący wiele znaków zapytania co do rzetelności faktograficznej, choć trzeba przyznać, że znakomicie przyswojony polskiemu czytelnikowi dzięki Leopoldowi Staffowi. Prawdopodobnie na tym dość ograniczonym spojrzeniu na św. Franciszka zaważyły tezy francuskiego uczonego Paula Sabatiera – kontrowersyjne w treści, ale nośne społecznie, które były bardzo popularne w II połowie XIX wieku, ostatecznie jednak nie przyjęły się w nauce, mimo to jednak pojawiają się ciągle, niekiedy nawet w poważnych opracowaniach naukowych.

1. Źródła do poznania św. Franciszka

Nie miejsce tu, by szczegółowo omawiać wszystkie źródła do poznania życia św. Franciszka, tym bardziej krytycznie je analizować, niemniej kilka zdań musimy temu poświęcić¹. Franciszek zmarł 3 X 1226 roku. Już za życia cieszył się sławą świętości i powszechnie oczekiwano rychłej jego kanonizacji, która stała się tym bardziej realna, gdy w 1227 roku papieżem – jako Grzegorz IX – został kardynał Hugolin di Segni, bliski przyjaciel Franciszka, ten, który wcześniej wyjednał u Stolicy Apostolskiej zatwierdzenie braci mniejszych i pomógł Franciszkowi zredagować *Regulę*. On też dokonał kanonizacji Franciszka 16 VII 1228 roku. W związku z tym franciszkanin Tomasz z Celano napisał życiorys Franciszka, opierając się przede wszystkim na relacjach świadków życia Biedaczyny, których w tym czasie żyło jeszcze bardzo wielu. Biografia, gotowa w 1228 roku, została później zatytułowana *Vita prima* (Życiorys pierwszy). Życiorys ten Stolica Apostolska akceptowała, uznając za urzędową biografię Franciszka. Tomasz napisał nadto skrót *Vita prima*, przeznaczony do użytku liturgicznego, zatytułowany *Życiorys do użytku w chórze* (*Legenda ad usum chori*)².

W następnych latach w środowisku franciszkanów zaistniały dość znaczne kontrowersje co do rozumienia i praktycznego zachowywania ideału franciszkańskiego. Były one w znacznej mierze efektem tego, że wśród braci mniejszych coraz więcej było tych, którzy Franciszka osobiście nie spotkali, a wiedzę o nim czerpali z lektury *Vita prima*, która, niezależnie od

¹ Na temat źródeł do życia św. Franciszka istnieje bardzo obfita literatura, głównie obcojęzyczna, którą trudno w tym miejscu przywoływać w całości. Zwróćmy uwagę na pozycje w języku polskim: C. Niezgoda, „Kwestia franciszkańska”. Z okazji 750-lecia śmierci św. Franciszka z Asyżu, „Collectanea Theologica” 47 (1977), f. 2 s. 205–215; C. Gniecki, *Hagiograficzne źródła franciszkańskie powstałe w XIII i XIV w.*, Kraków 2005; F. Uribe, *Wprowadzenie do źródeł franciszkańskich*, tłum. E. Kumka, Kraków 2009. Polski najnowszy przekład źródeł: *Źródła Franciszkańskie. Pisma świętego Franciszka. Źródła biograficzne świętego Franciszka. Pisma świętej Klary i źródła biograficzne. Teksty ustalające normy dla Braci i Sióstr od Pokuty*, red. Z. J. Kijas, R. Prejs, Kraków 2005.

² Poszczególne źródła noszą różne tytuły w przekładach narodowych, także w polskim, nie zawsze odpowiadające tytułom łacińskim. Dlatego podajemy najczęściej używaną polską wersję tytułu, w nawiasie dodając nazwę łacińską, co wyklucza niebezpieczeństwo mylnej identyfikacji.

całej rzetelności pisarskiej Tomasza z Celano, na wiele pytań nie dawała odpowiedzi. W tej sytuacji kapituła generalna braci mniejszych w 1244 roku postanowiła opracować nowy, pełniejszy życiorys św. Franciszka, przy czym napisanie zlecono ponownie Tomaszowi z Celano. W związku z tym generał zakonu, Krescenty z Iesi, zarządził, by wszyscy bracia, którzy pamiętają Franciszka, nadesłali o nim pisemne wspomnienia. Wspomnienie takie napisali wspólnie bracia Leon, Rufin i Anioł, jedni z pierwszych towarzyszy Franciszka, do wspomnienia zaś dołączyli list do generała, datowany na 11 VIII 1246 roku. Współcześnie nazywamy to wspomnienie *Memoriale* lub *Florilegium*, list natomiast określamy nazwą *List Trzech Towarzyszy* albo *List z Greccio*, ponieważ jego autorzy przebywali wówczas w pustelni franciszkańskiej w Greccio. Wspomnienie nie dochowało się do naszych czasów, znał je jednak Tomasz z Celano i wykorzystał je przy pisaniu nowej biografii Franciszka. Biografie tę tytułujemy dziś *Vita secunda* (*Życiorys drugi*), ale faktyczny jej tytuł brzmi *Memoriale in desiderio animae* (*Pamiętnik w pragnieniu duszy*). Uzupełnieniem *Vita secunda* był *Traktat o cudach św. Franciszka* (*Tractatus de miraculis s. Francisci*).

Napisanie *Vita secunda* nie położyło kresu wspomnianym kontrowersjom w łonie zakonu, dlatego kapituła generalna braci mniejszych w 1260 roku zdecydowała o napisaniu kolejnej biografii Franciszka, zlecając jej przygotowanie św. Bonawenturze, wówczas uznanemu już pisarzowi i teologowi (Tomasz z Celano zmarł w 1260 roku, dlatego ponowne zlecenie mu tego zadania było niemożliwe). Bonawentura przygotował nową biografię w 1263 roku, opracowując ją w dwóch wersjach, obszerniejszej, zwanej *Życiorys większy* (*Legenda maior*) i skróconej, zwanej *Życiorys mniejszy* (*Legenda minor*); ta ostatnia była przeznaczona do użytku liturgicznego. Na kapitule generalnej w 1266 roku postanowiono, że każda prowincja zakonna franciszkanów otrzyma kopię obu tekstów, a inne życiorysy Franciszka należy zniszczyć. Mimo tego do naszych czasów dochowało się kilkanaście rękopiśmiennych egzemplarzy dzieł Tomasza z Celano.

Pomiędzy biografiami pióra Tomasza z Celano a Bonawentury widzimy zasadniczą różnicę. Tomasz jest faktografem: stara się przedstawić możliwie najwierniej życie Franciszka, okoliczności jego powołania i nawrócenia oraz dzieło dokonane w Kościele, choć pisze zgodnie z konwencją średniowiecznego pisarstwa hagiograficznego. Bonawentura

jest przede wszystkim teologiem: ukazuje Franciszka jako najdoskońszszego naśladowcę Jezusa Chrystusa, co zostało potwierdzone przez Boga faktem otrzymania przez Franciszka stygmatów; fakty interesują Bonawenturę o tyle, o ile wyjaśniają wspomnianą tezę. Nie znaczy to, że Bonawentura faktów nie zna lub je fałszuje, ale nie stanowią one centrum jego zainteresowania.

Na podstawie dzieł Tomasza z Celano i Bonawentury zostały napisane inne biografie Franciszka, które jednak w treści pozostają w całkowitej zależności od *Vita prima*, *Vita secunda* lub *Legenda maior*. Są to w szczególności: *Legenda versificata* kanonika Henryka z Avranches, napisana około 1232–1235 roku, *Legenda* i *Officium* napisane przez franciszkanina Juliana ze Spiry, a pochodzące z 1230 roku oraz *Legenda* notariusza apostolskiego Jana z Ceprano, napisana przed 1240 rokiem, z której do naszych czasów zachowały się tylko nieliczne fragmenty (tzw. *Legenda Quasi stella*).

Po śmierci Bonawentury (1274) doszło do rozbicia zakonu franciszkańskiego pod wpływem różnic w rozumieniu i praktycznej interpretacji charyzmatu franciszkańskiego. W wyniku rozbicia ukształtował się ruch zwany franciszkanami spirytualnymi. Spirytualni uważali siebie za jedynych prawowitych wyrazicieli woli Biedaczyny, twierdząc, że główny pień zakonu zdradził ideały franciszkańskie, a istniejące biografie Franciszka przedstawiają zniekształcony obraz zakonodawcy. W środowisku franciszkanów spirytualnych lub przynajmniej w kręgach im bliskich powstały biografie Franciszka uważane za uzupełnienia bądź nawet korekty życiorysów napisanych przez Tomasza z Celano i Bonawenturę. Ponieważ powstawały jako pisma prywatne, a nawet poniekąd opozycyjne, dlatego ukrywano ich autorów i okoliczności napisania. W rezultacie dziś niewiele potrafimy powiedzieć o pisarzach, czasie napisania czy adresatach. W tym miejscu wymienimy je według prawdopodobnej chronologii powstania:

1) *Anonymus Perusinus* (*Anonim z Perugii*), utwór nie tyle zajmujący się życiem św. Franciszka, ile raczej powstawaniem i kształtowaniem się pierwotnej wspólnoty braci mniejszych, a więc pierwsza historia zakonu, co stwierdza właściwy tytuł dzieła: *De inceptione vel fundamento Ordinis et actibus illorum fratrum minorum qui fuerunt primi in religione et socii b. Francisci* (O początku, czyli założeniu Zakonu oraz dziejach tych braci mniejszych, którzy

byli pierwszymi w zakonie i towarzyszami bł. Franciszka). Autorstwo najczęściej przypisuje się franciszkaninowi, bratu Janowi z Perugii, a czas napisania ustala się na około 1270 roku. Ostatnio pojawiają się jednak teorie (wymagające wszakże dopracowania i pełniejszego udokumentowania), jakoby utwór był napisany około 1240–1241 roku;

2) *Legenda Trium Sociorum* (*Legenda Trzech Towarzyszy*), początkowo uważana za zaginione *Memoriale* Anioła, Leona i Rufina, po szczegółowych analizach okazała się utworem napisanym w początkach XIV wieku, a najwcześniej pod koniec XIII wieku, choć anonimowy autor mógł znać *Memoriale* i korzystać z niego przy pisaniu. W utworze brak informacji o tym, co działo się z Franciszkiem i zakonem pomiędzy rokiem 1221 a 1224, czyli w okresie pojawiających się poważniejszych napięć w łonie młodej wspólnoty. Stąd zrodziły się hipotezy, że znany nam dziś tekst jest okrojony lub uszkodzony;

3) *Compilatio Assisiensis seu Legenda Perusina* (*Zbiór asycki albo Legenda z Perugii*) jest to rzeczywiście kompilacja innych dzieł, spisywana bez dbania o chronologię i porządek tematyczny. Anonimowy autor, a może nawet kilku autorów przepisywało wszystko, cokolwiek znaleźli gdzieś o św. Franciszku. Spisywanie mogło się ciągnąć od lat siedemdziesiątych XIII wieku do lat dwudziestych XIV wieku, a utwór wykazuje mniejszą lub większą zależność od pozostałych źródeł franciszkańskich;

4) *Speculum perfectionis* (*Zwierciadło doskonałości*) – utwór, którego autorstwo Paul Sabatier, kontrowersyjny w swych twierdzeniach historyk początkowych dziejów braci mniejszych przypisał bratu Leonowi, towarzyszowi Franciszka i datował na rok 1226/1227, a więc jeszcze przed powstaniem *Vita prima* Tomasza z Celano. Szczegółowe badania doprowadziły jednak do odkrycia kilku różnych redakcji utworu, wykazując postępującą ewolucję tekstu, zakończoną ostatecznie na początku XIV wieku (w 1312 roku lub nieco później). Teoria o autorstwie brata Leona upadła, ale nie wiadomo, komu przypisać powstanie utworu;

5) *Sacrum commercium* (*Święta wymiana*) – dzieło to nie jest biografią św. Franciszka w ścisłym znaczeniu ani historią początków zakonu franciszkańskiego, lecz alegorycznym utworem, ukazującym „zaślubiny” Franciszka i jego braci z Panią Ubóstwem. Dla całości poznania życia św. Franciszka ma jednak znaczenie, ponieważ wyjaśnia rolę i rangę ubó-

stwa w pierwotnym zakonie franciszkańskim. Autor jest nieznany. Hipotezy przypisujące autorstwo św. Antoniemu z Padwy, Tomaszowi z Celano, generałowi zakonu Janowi z Parmy czy jeszcze komuś innemu – ani nie zostały ostatecznie potwierdzone, ani jednoznacznie wykluczone;

6) *Actus beati Francisci et sociorum eius* (*Dzieje błogosławionego Franciszka i jego towarzyszy*) – anonimowy autor na samym początku wspomina, że zebrał słowa i czyny św. Franciszka pominięte w innych legendach, ale pożyteczne i pobożne. Dzieło ma charakter achronologiczny (nie opiera się na określeniach czasu ani kolejnością wydarzeń), nie mówi nic o życiu Franciszka przed nawróceniem ani o początkach zakonu, ukazuje natomiast Poverella jako nauczyciela życia ewangelicznego. Utwór pochodzi zapewne z II połowy XIII wieku lub z początku XIV wieku i przekazuje tradycję ustną o św. Franciszku i jego braciach, funkcjonującą w środowisku franciszkanów spirytualnych. Redaktorem raczej niż autorem mógł być brat Hugolin z Montegiorgio, za którym przemawia najwięcej danych, ale niejednorodność stylu wskazuje na wielu autorów. Utwór jest przydatny przede wszystkim do poznania atmosfery, jaka panowała w najstarszej wspólnotie franciszkańskiej, mniej natomiast do poznania życia św. Franciszka. Tekst opracowany powtórnie w połowie XIV wieku, uzupełniony o relacje dotyczące św. Antoniego, brata Idziego i brata Junipera (w polskim przekładzie Leopolda Staffa niesłusznie nazwanego bratem Jałowcem) oraz przełożony na język starowłoski, jest nam dziś znany jako *Fioretti di san Francesco* (*Kwiatki św. Franciszka*).

2. Bieg życia

Zachowane źródła pozwalają nam w miarę dokładnie odtworzyć bieg życia Franciszka, choć pozostają pewne kwestie, na które nie znajdujemy zadowalającej odpowiedzi³.

³ Najlepsze chyba biografie Franciszka opublikowane w języku polskim są przekładami dzieł obcojęzycznych. Wskażmy następujące pozycje: J. Le Goff, *Święty Franciszek z Asyżu*, przeł. J. Guze, Warszawa 2001; I. Gobry, *Święty Franciszek*, przeł. A. Dębska, Warszawa 2003; R. Manselli, *Święty Franciszek z Asyżu. Editio maior*, tłum. M. Bilińska, A. Paleta, Kraków 2006.

Franciszek z Asyżu, faktycznie Jan Bernardone, urodził się w Asyżu w 1181 lub 1182 roku jako syn Piotra Bernardone, kupca handlującego tkaninami, i jego małżonki, Joanny Piki. Miał jednego brata, Anioła Piotra, który później przejął interesy handlowe ojca; o innych stosunkach rodzinnych nic nie wiemy. Wiadomości o tym, jakoby narodziny Franciszka zapowiadał już wcześniej w Asyżu jakiś nieznany nikomu żebrak, jakoby święty urodził się w stajni, dokąd matka jego poszła, by obrządzić zwierzęta itp. – są późniejszymi podaniami i nie zasługują na wiarygodność. Jest natomiast faktem, że Franciszek urodził się, gdy ojciec jego przebywał w interesach handlowych we Francji, po powrocie zaś – być może na pamiątkę pobytu we Francji – przezwiał syna „Francuzikiem” (Francesco). Przeznaczał dla niego zajęcia handlowe: Franciszek w dzieciństwie ukończył *trivium* przy kościele św. Jerzego w Asyżu, dzięki czemu znał, przynajmniej ogólnie, sztukę czytania i pisania, podstawy łaciny w stopniu wystarczającym, aby w przyszłości sporządzać umowy handlowe, oraz Biblię, zwłaszcza Ewangelię i Psalmy. Młodość spędził beztrosko, w gronie rówieśników, bawiąc się, biorąc udział w tańcach i ucztach, ale też na praktyce w ojcowskim sklepie. Informacja, jakoby w tym czasie zapalał uczuciem do Klary di Favarone Offreduccio, późniejszej współzałożycielki klarysek, nie zasługuje na wiarygodność, stoi bowiem w sprzeczności z innymi faktami: Franciszka i Klarę dzieliła zbyt wielka różnica wieku, Klara bowiem urodziła się w 1193 roku, a więc była młodsza od Franciszka o 10 lat, a kiedy Franciszek wszedł na drogę nawrócenia, czyli w 1202 roku, była zaledwie dziesięcioletnią dziewczynką. Dzieliła ich też różnica klasowa: Klara była córką rycerza, Franciszek – synem mieszczanina. Wreszcie w czasie bezpośrednio poprzedzającym nawrócenie Franciszka Klary nie było w Asyżu – przebywała wraz z rodzicami w Perugii, a kiedy wróciła do Asyżu, Franciszek był już na drodze nawrócenia.

Franciszek próbował zdobyć godność rycerską i w tym celu wziął udział w powstaniu mieszkańców Asyżu przeciwko władzy Konrada z Urslingen w 1198 roku oraz w wojnie Asyżu z Perugią w 1202 roku. W tej ostatniej, w bitwie pod Collastrada został wzięty do niewoli, spędzając w niej blisko rok. Opuścił niewolę prawdopodobnie dzięki sporemu okupowi zapłaconemu przez ojca. Zamierzał jeszcze wziąć udział w wyprawie wojennej organizowanej przez hrabiego Gentil, który na wezwa-

nie papieża Innocentego III miał udać się do południowych Włoch i na Sycylię, by położyć kres szerzącej się tam anarchii. Z wyprawy tej jednak wycofał się w ostatniej chwili, podobno pod wpływem tajemniczego snu, w którym miał usłyszeć pytanie: komu lepiej służyć, słudze czy panu? W tym czasie przeżył głęboką przemianę duchową, po której nie mógł już odnaleźć się w dawnym towarzystwie rówieśników. Nie było to jednak chwilowe zafascynowanie „Panią Biedą” czy podobne przelotne wrażenie, lecz przemiana człowieka dojrzałego, autentycznie wezwanego przez Boga do zmiany życia.

Początków procesu nawrócenia u Franciszka trzeba szukać około 1202 roku. On sam mówi o tym nader oszczędnie, ale jasno: „Pan dał mi tak rozpocząć życie pokuty, że gdy byłem w grzechach, to widok trędowatych wydawał mi się bardzo przykry. I Pan sam wprowadził mnie między nich i okazywałem im miłosierdzie. I kiedy odchodziłem od nich, to, co wydawało mi się gorzkie, zmieniło mi się w słodycz duszy i ciała; i potem nie czekając długo, porzuciłem świat” (*Testament*, 1–4). Ale Franciszek, widząc początek nawrócenia w posługiwaniu trędowatym, pomija fakty (albo ich nie docenia), które miały miejsce wcześniej, a które ukierunkowały jego dalszy rozwój duchowy. Po wycofaniu się z wyprawy pod dowództwem hrabiego Gentile dużo czasu spędzał na modlitwie w samotności. Towarzyszył mu nieznany z imienia, zaufany przyjaciel, w którego osobie znawcy franciszkanizmu dopatrują się Eliasza Buonbarrone, późniejszego wikariusza generalnego Zakonu Braci Mniejszych. Tomasz z Celano wspomina o spotkaniu z trędowatym, któremu Franciszek wręczył jałmużnę, i widzi w tym spotkaniu wydarzenie, które zadecydowało o zmianie życia Franciszka. Według św. Bonawentury szczególnym momentem w procesie nawrócenia Franciszka miała być tajemnicza wizja: Chrystus z krzyża miał polecić mu odbudowanie kościoła popadającego w ruinę. Oba te wydarzenia nie przeczą sobie, lecz stanowią kolejne etapy procesu nawrócenia. Wezwanie z krzyża Franciszek zrozumiał dosłownie: około 1206 roku podjął życie eremity i zajął się naprawą zrujnowanych świątyń w Asyżu i okolicy. Na wydatki związane z remontami przeznaczał pieniądze pochodzące z ojcowskiego sklepu. Gwałtowny opór ojca przeciwko tej zmianie sposobu życia, a zwłaszcza przeciwko przeznaczaniu pieniędzy z utargu na wspieranie ubogich i odbudowę koś-

ciółów, zakończył się sądem przed biskupem Asyżu, kiedy to Franciszek publicznie wyrzekł się prawa do ojcowskiego majątku, zwracając nawet szaty. Opuściwszy Asyż, początkowo pracował w kuchni opactwa benedyktynów w San Verecondo, potem służył trędowatym w Gubbio. Po powrocie do Asyżu istotnym stał się dlań dzień 24 II 1208, kiedy to słowa Ewangelii o rozesłaniu apostołów Franciszek przyjął za skierowane do siebie i rozpoczął życie w całkowitym ubóstwie, oddane wędrownemu głoszeniu Ewangelii, dokładniej zaś wzywaniu do pokuty. Utrzymywał się z ofiar mieszkańców Asyżu, dawanych w naturze, o które prosił, chodząc od drzwi do drzwi.

Styl życia Franciszka po nawróceniu budził wśród mieszkańców Asyżu podziw połączony z niedowierzaniem i niechęcią, a nawet podejrzenie, że zapadł na chorobę psychiczną. Nie umiano sobie wytłumaczyć faktu, że syn bogatego kupca porzucił dostatnie życie, a zamienił się w żebraka. Niemniej niektórzy wyciągali wniosek, że nastąpiło to pod wpływem głębokiego doświadczenia religijnego. Spośród tych, którzy tak postrzegali Franciszka, rekrutowali się jego pierwsi towarzysze.

Dalsze życie Franciszka splotło się nierozdzielnie z kształtowaniem się nowego zakonu, nazwanego ostatecznie Zakonem Braci Mniejszych. Wypełniły je: działalność kaznodziejska połączona z wędrowkami po Italii (nie doszła do skutku, choć była zamierzona, podobna wyprawa kaznodziejska po Francji), układanie i spisanie reguły dla powstającej wspólnoty zakonnej, formowanie napływających w niespotykanej liczbie nowych kandydatów do zakonu, przy czym Franciszek starał się pouczać ich o życiu ewangelicznym nie tyle słowem, ile przede wszystkim własnym przykładem, wreszcie wyprawa w latach 1219–1220 do Ziemi Świętej: Franciszek nie tyle liczył na nawrócenie sułtana i muzułmanów, choć nie wykluczał głoszenia im Ewangelii i poniesienia śmierci męczeńskiej, ile raczej chciał – niejako w opozycji do krzyżowców – zaświadczyć własnym przykładem, że Ewangelia jest orędziem pokoju i miłości, a nie walki zbrojnej. W tym zakresie misja Franciszka zakończyła się sukcesem. Został przyjęty osobiście przez sułtana, od którego otrzymał zgodę na nawiedzenie miejsc uświęconych ziemskim życiem Jezusa Chrystusa. Wprawdzie sułtana nie nawrócił, ale dotarł do niego jako świadek Chrystusowego pokoju.

Ostatni okres życia był dla Biedaczyny wyjątkowo bolesny z powodu choroby fizycznej – stanu zapalnego oczu – prawdopodobnie jaskry, której nabawił się być może podczas pobytu w Ziemi Świętej. Trawiły go także inne dolegliwości fizyczne, zwłaszcza choroba żołądka i śledziony czy wątroby⁴, a doliczyć trzeba stygmaty, otrzymane w czasie długotrwałej, samotnej modlitwy na górze La Verna we wrześniu 1224 roku, które choć były znakiem wybrania przez Boga, jednak oznaczały rzeczywisty ból fizyczny, utrudniający chodzenie i trzymanie czegokolwiek w rękach. Szczególnie bolesna była rana boku, ponieważ często krwawiła i przysychała do habitu. Większymi były cierpienia moralne, przy czym nie chodziło tylko o to, że widział oziębłość swych braci i ich próby złagodzenia ubóstwa, albo wręcz ruinę swego dzieła, lecz raczej to, iż czuł się niezdolnym do ogarnięcia własnym wpływem formacyjnym (nauczanie, przykład) coraz większych zastępów braci, którzy – uważał – z tej przyczyny stają się mało gorliwi lub nie rozumieją życia ewangelicznego, a on sam musi patrzeć, jak z powodu choroby i nieudolności zaniedbuje swą powinność ojca i nauczyciela. Zdaje się, że taka samoocena Franciszka była zdominowana poczuciem własnej małości: w zakonie, jak w każdej ludzkiej wspólnotie, niewątpliwie byli bracia oziębli lub szukający wygód, nie oni jednak nadawali ton życiu pierwszego pokolenia franciszkanów. Życie doczesne zakończył Franciszek w Asyżu, wieczorem 3 X 1226 roku, mając 44 lub 45 lat.

3. Przesłanie

Treści przesłania zwykle chciałoby się poszukiwać w pismach osoby, o którą pytamy. Tymczasem Franciszek nie pozostawił po sobie wielkich dzieł spisanych. Łaciną nie posługiwał się biegle i nie był przyzwyczajony do wyrażania myśli na piśmie, a przelewał je na papier (pergamini) tylko w sytuacji konieczności. Wszystko, co wyszło spod jego pióra (a ra-

⁴ Nieprecyzyjność opisów medycznych w *Źródłach Franciszkańskich*, sporządzanych przecież przez autorów, którzy nie byli zawodowymi lekarzami, nie pozwala na jednoznaczne określenie chorób Franciszka.

czej spod pióra jego sekretarza czy sekretarzy), to zaledwie kilka listów i modlitw, *Reguła I Zakonu franciszkańskiego* (w dwóch redakcjach), kilka innych reguł (*Reguła dla pustelni*, *Sposób życia przekazany św. Klarze*), kilkanaście krótkich tekstów zwanych *Napomnieniami* i *Testament* w dwóch wersjach (*Testament właściwy* i *Mały testament sienieński*)⁵.

1) Reguły (*Reguła niezatwierdzona*, *Reguła zatwierdzona*, *Reguła dla pustelni*, *Testament*, *Mały testament sienieński*, *Sposób życia przekazany św. Klarze*, *Ostatnia wola dla św. Klary*, *Zachęta dla Ubogich Pań w klasztorze św. Damiana*, nadto kilka fragmentów różnych reguł lub różnych redakcji reguł); do reguł zalicza się zwykle także testamenty św. Franciszka, które wprowadzie nie mają charakteru ustaw, są jednak cennym źródłem wyjaśniającym sposób życia Serafickiego Ojca; poznajemy z nich rozumienie przez Franciszka pójścia drogą Ewangelii i naśladowania Jezusa Chrystusa; jedynie *Testament* zawiera pewne dane biograficzne⁶;

2) Listy (*List do wszystkich wiernych* – dwie redakcje, *List do rządców narodów*, *List do duchownych* – dwie redakcje, *List do całego Zakonu*, *List do kustoszków* – dwie redakcje, *List do pewnego ministra*, *List do brata Leona*, *List do św. Antoniego*, *List – błogosławieństwo dla brata Bernarda*, list do Jakobiny Settesoli – znany w streszczeniu, list do mieszkańców Bolonii – znany w streszczeniu, list do św. Klary o poście – znany w streszczeniu, list do braci we Francji – znany w streszczeniu); prawdopodobnie Franciszek napisał lub podyktował więcej listów, ale nie zachowały się do naszych czasów; listy są świadectwem miłości Franciszka do wszystkich ludzi, zwiastowaniem orędzia Bożego pokoju i miłosierdzia;

3) Modlitwy (*Modlitwa przed krucyfiksem*, *Pozdrowienie błogosławionej Maryi Dziewicy*, *Kartka dla brata Leona* – zawiera *Uwielbienie Boga Najwyższego* i *Błogosławieństwo dla brata Leona*, *Pieśń słoneczna* albo *Pochwała stworzeń*,

⁵ Przywołanie w tym miejscu choćby ważniejszych (wszystkich nie sposób) opracowań traktujących o przesłaniu Franciszka wydaje się ogromnie trudne. Zainteresowanych odsyłamy do śledzenia bieżącej bibliografii franciszkańskiej – *Bibliographia Franciscana*, której kolejne tomy ukazują się corocznie w Rzymie. Z nowszych opracowań polskich wskażmy przykładowo na pracę zbiorową *Observare Evangelium*. Wrocławska Księga Jubileuszu 800-lecia Zakonu Braci Mniejszych, red. F. M. Rosiński, Wrocław 2009.

⁶ G. P. Freeman, H. Sevenhoven, *Testament św. Franciszka. Komentarz duchowy*, tłum. J. Waligóra, Kraków 2009.

Pozdrowienie cnót, Modlitwy pochwalne, Wykład modlitwy Ojcze nasz, Zachęta do wielbienia Boga, Oficjum o Męce Pańskiej). Franciszek był mężem modlitwy, nie tworzył jednak tekstów modlitewnych celem ich spisywania, a swoich przeżyć wewnętrznych zasadniczo nie zwykł ujawniać. Spisane teksty modlitw wyszły spod pióra sekretarza Franciszka, już to na prośbę braci, by Seraficki Ojciec nauczył ich modlitwy, już to w oparciu o relacje świadków modlitwy Franciszka; zdradzają one głębię kontemplacyjną, choć wyrażaną w nader prostych słowach;

4) Zbiór krótkich zachęt, zwanych *Napomnieniami*, do których zalicza się też traktat *Prawdziwa i doskonała radość*. Prawdopodobnie większość z nich powstała jako pouczenia wygłaszane przy okazji kapituł lub innych zebrań braci i oni też spisali nauki świętego ojca, niekoniecznie dosłownie, na pewno jednak wiernie co do treści⁷.

Intencją Franciszka nie było założenie nowego zakonu w tym znaczeniu, że nie zamierzał tworzyć struktur ani gromadzić przy sobie uczniów, ci jednak zjawili się sami, i to już po kilku miesiącach (1208/1209). Wszyscy wywodzili się z Asyżu lub z najbliższych okolic i byli świadkami przemiany życia Franciszka. Byli to m.in.: obywatel Asyżu Bernard z Quintavalle, prawnik Piotr Cattanio, Idzi z Asyżu, ksiądz Sylwester, wieśniak Idzi, zubożały szlachcic Morico (Maurycy), Sabatino, Jan de Capella, później następni. W pierwszych towarzyszach widzimy zatem przedstawicieli wszystkich ówczesnych klas społecznych. Prowadzi to do sformułowania pierwszego przesłania: jest nim równość wszystkich ludzi wobec Boga, a w rezultacie wezwanie wszystkich do życia ewangelicznego, w którym różnice stanowe nie mają znaczenia. Istotne jest powołanie Boga i gotowość wezwanego do pójścia drogą Ewangelii.

Z chwilą gdy było już przy nim kilku braci, Franciszek rozesłał ich po dwóch na wyprawę misyjną, będącą wszakże bardziej apostołstwem przykładu niż podróżą kaznodziejską. Świadczy o tym np. epizod we Florencji, gdzie pierwsi franciszkanie nie głosili żadnych nauk, a ograniczyli się do modlitwy i publicznej rezygnacji z jałmużny pieniężnej,

⁷ M. Sykuła, „*Napomnienia*” Świętego Franciszka – charakterystyka literacka i przesłanie duchowe, „*Szkoła Seraficka*” 4 (2009), s. 7–17; K. Synowczyk, „*Napomnienia*” Świętego Franciszka z Asyżu a „*correctio fraterna*”, „*Szkoła Seraficka*” 4 (2009), s. 18–33.

przyjmując tylko żywność. Po powrocie z misji, około 1209 roku młoda wspólnota osiadła w jakiejś szopie w Rivotorto, a po kilku miesiącach (prawdopodobnie latem 1209 roku) przeniosła się do Porcunkuli, gdzie Franciszek otrzymał od benedyktynów kościółek Najświętszej Maryi Panny Anielskiej, który wcześniej odbudował. Porcunkula stała się zewnętrznym znakiem umiłowania ubóstwa przez Franciszka w tym znaczeniu, że nie chciał jej przyjąć od benedyktynów na własność, lecz tylko w dzierżawę. Te drobne z pozoru wydarzenia układają się w treść następnych elementów przesłania. Jest nim apostołat rozumiany przede wszystkim jako głoszenie Ewangelii bardziej własnym przykładem niż słowami. Jest nim też radykalne ubóstwo, rozumiane jednak nie jako pogarda dla rzeczy materialnych, lecz jako naśladowanie Jezusa Chrystusa, który stał się ubogim⁸.

Zawiązująca się wspólnota potrzebowała jakiejś podstawy organizacyjno-normatywnej. Miało nią być kilka zdań z Ewangelii. Kiedy do Franciszka zgłosił się Bernard z Quintavalle, święty wraz z nim udał się do kościoła. Tam trzykrotnie otwarli ewangeliarz, natrafiając na słowa mówiące o rozesłaniu apostołów oraz o naśladowaniu Chrystusa. Te i podobne zdania z Ewangelii stały się pierwszą regułą wspólnoty (*Protoregula* lub *Propositum vitae*). Jest dyskusyjną rzeczą, czy została ona kiedykolwiek spisana, choć pewne stwierdzenia źródeł zdają się wskazywać na jej spisanie⁹.

⁸ R. Manselli, *Św. Franciszek i jego towarzysze*, przeł. K. Kubis, Kraków 2009.

⁹ Tomasz z Celano twierdzi, że Franciszek spisał tę regułę, a niektórzy badacze są zdania, że jej rękopis zaginął, względnie został zniszczony po napisaniu reguły z 1223 roku. Tajemniczo brzmią słowa *Testamentu* Franciszka, w których mówi on o początkach zakonu: „I ja kazałem to spisać w niewielu prostych słowach i Ojciec święty potwierdził mi” (*Testament*, 15). Czy Franciszek mówi tu o *Protoregule*, czy o *Regule* w ogólności? Jeśli o *Protoregule*, to znaczyłoby, że jednak była spisana. Do dziś jednak nie odnaleziono jej śladu. Znane dziś różne redakcje czy wersje reguły, zachowane we fragmentach (z kodeksu z Worcester, z komentarza do *Reguły* autorstwa Hugona de Digne, z *Vita secunda* Tomasza z Celano) są późniejsze – pochodzą prawdopodobnie z lat 1219–1221, kiedy trwały intensywne prace nad ostatecznym zredukowaniem reguły. Za R. Mansellim (*Święty Franciszek z Asyżu. Editio maior*, tłum. M. Bilińska, A. Paleta, Kraków 2006, *passim*) możemy jednak przyjąć, że tekst *Protoreguly* w zasadniczym zrębie przeszedł do *Reguły* w wersji z 1221 roku (*Reguła niezatwierdzona* [w:] *Święci Franciszek i Klara z Asyżu, Pisma*, wyd. łacińsko-polskie, przekł. K. Ambrożkiewicz, red. W. Michalczyk, Kraków-Warszawa 2002, s. 217).

Celem zdobycia aprobaty dla reguły Franciszek wraz z towarzyszami, gdy było ich dwunastu, wyruszył do Rzymu, by osobiście przedstawić papieżowi Innocentemu III swą prośbę. Ta wzbudziła wśród kardynałów niemało wątpliwości: radykalne ubóstwo wydawało się nie do przyjęcia, brakowało formuły prawnej do udzielenia pozwolenia na głoszenie kazań (czynność zastrzeżona dla mających święcenia), istniały też obawy, czy ruch nie jest zarzewiem nowej herezji, która będzie się potem zasłaniać autorytetem Stolicy Apostolskiej. O zatwierdzeniu przesądziła interwencja biskupa Asyżu Gwidona i wpływ kardynała Jana Colonna. Tę *Protoregulę*, a dokładniej nie tyle dokument prawny, ile raczej pewien sposób życia zaaprobował ustnie papież Innocenty III w 1209 roku; prawdopodobnie też wtedy Franciszek otrzymał święcenia diakonatu, a pozostali bracia (oprócz oczywiście tych, którzy byli kapłanami) – tonsurę, co umożliwiło upoważnienie ich do głoszenia kazań¹⁰.

Doświadczenie następnych lat wykazało, że *Protoregula* mogła być podstawą życia dla grupy liczącej kilkunastu czy kilkudziesięciu zakonników, dla których ostatecznym odniesieniem pozostawał przykład Franciszka, nie wystarczy jednak dla kilkutysięcznej rzeszy, w której większość braci znała Franciszka tylko ze słyszenia. Ponadto we wspólnocie – rzecz normalna – ścierały się różne opcje co do zadań i celu, zwłaszcza że nic nie było ustalone, a Franciszek świadomie był jak najdalej od rozstrzygania wszystkiego swym autorytetem. Oczekiwał raczej, że rozwiązania poszczególnych kwestii będą podejmowane wspólnie na kapitułach¹¹. W 1221 roku wypracowana została nowa wersja *Reguły*, przejrzana następnie przez biegłych w prawie kanonicznym, m.in. przez kardynała Hugolina di Segni. Obszerny tekst – liczył 24 rozdziały – będący dokumentem raczej ascetycznym niż prawnym, okazał się mało praktyczny. Kapituła braci mniejszych odrzuciła go, oczekując dokumentu krótszego. Przeredagowana i skrócona do 12 rozdzia-

¹⁰ R. Manselli, *Św. Franciszek i jego towarzysze*, dz. cyt., passim.

¹¹ W liście do pewnego ministra (tak określano u braci mniejszych generała i prowincjałów) Franciszek pisał: „Ze wszystkich zaś rozdziałów reguły, które mówią o grzechach śmiertelnych, zrobimy na kapitule Zielonych Świąt z pomocą Bożą i za radą braci taki rozdział...”. Tekst ten świadczy, że Franciszek występował jako projektodawca, ale decyzję pozostawiał braciom (*List do ministra*, 13 [w:] *Pisma*, dz. cyt., s. 259.).

łów *Reguła* została aprobowana przez papieża Honoriusza III bullą *Solet annuere Sedes Apostolica* 29 XI 1223¹². Ten akt stanowi po dziś dzień podstawę życia braci mniejszych.

Proces kształtowania się i zatwierdzania *Reguły* niesie kolejny element przesłania Franciszka: wierność Kościołowi, kierowanemu i reprezentowanemu przez papieża. Przesłanie to zawarł święty już choćby w pierwszym zdaniu *Reguły*, stwierdzając: „Brat Franciszek przyrzeka posłuszeństwo i uszanowanie papieżowi Honoriuszowi i jego prawnym następcom, i Kościołowi Rzymskiemu. A inni bracia mają obowiązek słuchać brata Franciszka i jego następców”¹³. Podobnych odniesień możemy wskazać więcej w pismach Franciszka, choćby w *Testamencie*¹⁴.

Popularne przedstawienia Franciszka zwykły ukazywać go jako piewę piękną przyrody, kontestatora średniowiecznego społeczeństwa, nawet antyklerykała. Analizując pisma Franciszka, musimy dojść do wniosku, że opiewanie piękna przyrody, choć miało miejsce, nie stanowiło dla świętego głównego przesłania – ważniejsze okazuje się uwielbienie Boga jako Stwórcy i Ojca. O kontestacji społeczeństwa można mówić chyba tylko w bardzo rozszerzającym rozumieniu, w znaczeniu wyboru radykalnego ubóstwa jako sposobu naśladowania ubogiego Jezusa Chrystusa. Antyklerykalizm Franciszka trzeba uznać za mit w świetle jednoznacznych deklaracji posłuszeństwa Kościołowi i papieżowi¹⁵.

* * *

Próbując w najbardziej ogólnym zarysie przedstawić osobę i przesłanie św. Franciszka z Asyżu, stajemy z jednej strony przed wielowątkowością

¹² O kształtowaniu się *Reguły* zob. R. Prejs, *Reguła Zakonu Braci Mniejszych – aspekt historyczno-teologiczny*, [w:] *Observare Evangelium...*, dz. cyt., s. 207–216.

¹³ *Reguła zatwierdzona*, I 2–3, [w:] *Pisma*, dz. cyt., s. 179.

¹⁴ *Testament*, 15, 27–28, 31–33, [w:] *Pisma*, dz. cyt., s. 217–219.

¹⁵ Wspominany kilkakrotnie Paul Sabatier był zdania, że Franciszkowe deklaracje wierności Kościołowi i papieżowi są tekstami wymuszonymi przez kardynała Hugolina di Segni na chorym i słabnącym Franciszku, który nie miał siły zaprotestować przeciwko przypisywaniu mu stwierdzeń dalekich od jego prawdziwej postawy. Tezy Sabatiera nie ostały się w nauce w świetle choćby pism Franciszka. Nie miejsce tu, by rozwijać to skądinąd ciekawe zagadnienie, które wymagałoby osobnego studium.

cią i rozległością treści, które święty przekazał przykładem swego życia. Z drugiej nie możemy powstrzymać się od spostrzeżenia aktualności tej treści, mimo upływu ośmiuset lat od czasów świętego z Asyżu. Franciszek, będący – jak każdy – dzieckiem swej epoki i w niej kształtujący zręby swej duchowości, okazał się w całym znaczeniu tego słowa prorokiem.

Osoba i przesłanie św. Franciszka

Franciszek (ur. 1181 lub 1182, zm. 3 X 1226) jest postacią historyczną, dla której mamy zachowaną sporą – jak na czasy średniowiecza – grupę źródeł, na których podstawie życie i przesłanie możemy w miarę dokładnie odtworzyć, a tym samym poznać (*Vita prima, Vita secunda; Memoriale vel Florilegium, Tractatus de miraculis s. Francisci; List Trzech Towarzyszy vel List z Greccio, Legenda maior et Legenda minor*). Franciszek z Asyżu, faktycznie Jan Bernardone, urodził się w Asyżu jako syn kupca Piotra Bernardone i jego małżonki, Joanny Piki. Miał jednego brata, Anioła Piotra, który później przejął interesy handlowe ojca. Ojciec być może na pamiątkę pobytu we Francji – przezwiał syna „Francuzikiem” (Francesco). Przeznaczał go do zajęć handlowych. Franciszek w dzieciństwie ukończył trivium przy kościele św. Jerzego w Asyżu. Próbował zdobyć godność rycerską, uczestniczył w powstaniu mieszkańców Asyżu przeciwko władzy Konrada z Urslingen w 1198 roku oraz w wojnie Asyżu z Perugią w roku 1202. W bitwie pod Collastrada został wzięty do niewoli, w której spędził blisko rok. Początków procesu nawrócenia u Franciszka trzeba szukać około 1202 roku (por. Testament, 1–4). Dalsze życie Franciszka splotło się nierozdzielnie z kształtowaniem się nowego zakonu, nazwanego ostatecznie Zakonem Braci Mniejszych. Ostatni okres życia był dla Biedaczyny wyjątkowo bolesny z powodu choroby fizycznej – jakiegoś stanu zapalnego oczu, prawdopodobnie jaskry – której nabawił się być może podczas pobytu w Ziemi Świętej. Trawiły go także inne dolegliwości fizyczne, zwłaszcza choroba żołądka i śledziony czy wątroby, a doliczyć trzeba stygmaty, otrzymane w czasie długotrwałej, samotnej modlitwy na górze La Verna we wrześniu 1224 roku. Mówiąc o przesłaniu Franciszka, należy wymienić równość wszystkich ludzi wobec Boga, a w rezultacie wezwanie wszystkich do życia ewangelicznego. Kolejnymi elementami przesłania Franciszka są: apostołat rozumiany przede wszystkim jako głoszenie Ewangelii bardziej własnym przykładem niż słowami; radykalne ubóstwo, rozumiane jednak nie jako pogarda dla rzeczy materialnych, lecz jako naśladowanie Jezusa Chrystusa, który stał się ubogim; wierność Kościołowi, kierowanemu i reprezentowanemu przez papieża; uwielbienie Boga jako Stwórcy i Ojca.

Słowa kluczowe: św. Franciszek z Asyżu, biografia, równość wszystkich przed Bogiem, życie ewangeliczne, ewangelizowanie przez dobre przykłady, ubóstwo, wierność, posłuszeństwo wobec Kościoła

St. Francis of Assisi and his message

St. Francis is undoubtedly one of the most popular Christian saints. There are two different biographies of St. Francis. The biography by Thomas da Celano is a historical description of St. Francis' life although written according to the medieval hagiographical canons. St. Bonaventure was a theologian and philosopher first of all. He shows us St. Francis as a perfect follower of Jesus. The other biographies relied heavily on *Vita prima*, *Vita secunda* or *Legenda maior*. Notwithstanding the first biographies based on the very first documents and contemporary relations, some questions still linger. Nevertheless, St. Francis message is clear: equality of all before God, everyone is called for the evangelical life, evangelism through good example rather than through words alone. Important is an emulation the radical poverty of Jesus, fidelity and obedience to the Church, which is represented and guided by pope.

Keywords: St. Francis of Assisi, biography, equality of all before God, evangelical life, evangelism through good example, poverty, fidelity, obedience to the Church